

UDK 949.75:325.5(450Mleci=163.42)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. 3. 2011.
Prihvaćeno za objavljivanje: 8. 2. 2012.

HRVATSKI USELJENICI I NJIHOVE VEZE S MLETAČKOM CRKVOM I BRATOVŠTINOM SANTA MARIA DELLA MISERICORDIA (TRAGOM OPORUČNIH SPISA)

Lovorka ČORALIĆ, Zagreb

Središnja tema rada odnosi se na istraživanje oblika povezanosti hrvatskih useljenika u Mlecima s tamošnjom crkvom i Bratovštinom (Scuola grande) S. Maria della Misericordia. Na osnovi arhivskih vrela (oporučnih spisa) u prvome dijelu rada iznose se opći podatci o hrvatskim useljenicima koji su održavali veze s crkvom i Bratovštinom S. Maria della Misericordia (podrijetlo useljenika, njihova zanimanja i gospodarske mogućnosti, mjesta stanovanja i dr.). U drugome dijelu rada raščlanjuju se konkretne veze Hrvata s navedenim vjerskim ustanovama (mjesta pokopa, služenje misa, sudjelovanje Bratovštine S. Maria della Misericordia pri sahrani pokojnika, uključenost u istu bratovštinu i dr.).

KLJUČNE RIJEČI: *Mleci, Mletačka Republika, hrvatske prekojadranske migracije, crkva i Bratovština S. Maria della Misericordia, crkvena povijest, društvena povijest, kasni srednji vijek, rani novi vijek.*

Uvod

Proučavanje vjerskoga života i religioznosti hrvatskih useljenika u Mlecima jedna je od prevažnih sastavnica njihova svakodnevlja u novoj sredini. Sloveći stoljećima za jednu od najbrojnijih nacionalnih useljeničkih skupina, Hrvati su u gradu na lagunama aktivno participirali u brojnim oblicima društvenog i vjerskog života, integrirajući se i prihvaćajući običaje i životne navike koji se u biti nisu razlikovali od onih u njihovu zavičaju.

U nekim prethodnim radovima obrađivala sam udio i oblike povezanosti hrvatskih useljenika s nekim mletačkim crkvenim ustanovama i bratovštinama,¹ posebice se obazirući na

¹ Usporedi: Lovorka ČORALIĆ, »Hrvatski iseljenici i mletačka Scuola grande S. Marco«, *Povijesni prilozi*, god. 28, br. 36, Zagreb, 2009., str. 9–22; ISTA, »Hrvatski iseljenici u Mlecima i Scuola grande S. Rocco«, *Croatia christiana periodica*, god. XXXIII, br. 63, Zagreb, 2009., str. 65–76; ISTA, »Hrvatski iseljenici i samostan S. Domenico u Mlecima (15.–18. st.)«, u: *Humanitas et litterae: Zbornik u čast Franje Šanjeka*

bratimske udruge koje su zbog brojnosti članova i ugleda imale status tzv. velikih bratovština (*Scuole grandi*).²

U ovom prilogu bit će riječi o povezanosti Hrvata s mletačkom Scuola grande Santa Maria della Misericordia (Bratovština Gospe od Milosrđa) te s istoimenom crkvom odnosno opatijom u neposrednoj blizini koje se nalazilo sjedište te čuvene bratimske udruge. Naime, još 939. godine, u predjelu Cannaregio, na otočiću prepoznatljivu po zelenim površinama, mletačka obitelj Giuli podigla je crkvu S. Maria della Misericordia (nazvana još i Santa Maria di Valverde / Val verde) te ju je uskoro prepustila na korištenje augustincima. U 14. stoljeću patronat nad samostanom preuzela je obitelj Moro (to joj je pravo potvrđeno odlukom mletačkog patrijarha Francesca Querinija 1369. godine), koja je sve do 1797. godine imala pravo izbora priora samostana. Od 1308. godine uz crkvu i samostan počinje se vezivati i djelovanje istoimene bratovštine.³ Staro sjedište Bratovštine (Scuola vecchia di Santa Maria della Misericordia) podignuto je 1310. godine te je do sredine 15. stoljeća više puta pregrađivano i proširivano (graditelj Bartolomeo Bon). Bratovština je koncem 15. stoljeća odlučila napustiti staro sjedište.⁴ Nova zgrada (Scuola nuova di Santa Maria della Misericordia) smještena je s druge strane kanala i u arhitektonskom smislu djelo je Jacopa Sansovina. Gradnja je započela 1534., a dovršena je osamdesetih godina 16. stoljeća. Bratovština je ukinuta u vrijeme francuske uprave 1806. godine, a nekadašnje sjedište Bratovštine neko je vrijeme bilo korišteno u vojne svrhe. U 20. stoljeću u zgradi se dugo vremena nalazilo sjedište venecijanske košarkaške momčadi (Reyer Venezia), a danas je ondje smještena restauratorska radionica. Brojni toponimi u neposrednoj blizini vezuju se uz opatiju odnosno Bratovštinu S. Maria della Misericordia (Rio, Ponte, Canale, Campo, Fondamenta).

Bratovština je u neposrednoj blizini imala više kuća, ponajprije stečenih oporučnim legatima svojih članova. U 16. stoljeću, kada Bratovština slovi za jednu od najimućnijih mletačkih *Scuola grande*, u njezinu se vlasništvu nalazilo čak 60 kuća (usporedbe radi,

(priredili L. ČORALIĆ i Slavko SLIŠKOVIĆ), Zagreb, 2009., str. 375–395; ISTA, »Oporučna svjedočanstva i zapis o posveti – hrvatske veze s mletačkom crkvom S. Lio (XV.–XVIII. st.)«, *Croatia christiana periodica*, god. XXXIV, br. 65, Zagreb, 2010., str. 39–50.

² Isprva su djelovale četiri velike bratovštine: Santa Maria della Carità (osnovana 1260.), S. Marco (1260. ili 1261.), San Giovanni Evangelista (1261.) i Santa Maria della Misericordia (1261. odnosno 1308.). Poslije status velikih bratovština dobivaju i bratovštine S. Rocco (1478.), San Teodoro (1552.), Madonna del Rosario (1675.), Santa Maria della Giustizia (1689.) i Santa Maria del Carmelo (1767.). Podrobnije vidi: Silvia GRAMIGNA – Annalisa PERISSA, *Scuole di arti mestieri e devozione a Venezia*, Venecija, 1981., str. 125–127; Ruggiero MASCHIO, »Le Scuole Grandi a Venezia«, u: *Storia della cultura Veneta*, sv. 3/III, Vicenza, 1981., str. 193–206; Terisio PIGNATTI (ur.), *Le scuole di Venezia*, Venecija, 1981.; Braian PULLAN, *La politica sociale della Repubblica di Venezia 1500–1620*, sv. I (*Le Scuole Grandi, l'assistenza e le leggi sui poveri*), Rim, 1982.; Giovanni SCARABELLO – Paolo MORACHIELLO, *Guida alla civiltà di Venezia*, Venecija, 1987., str. 204–207; Christopher F. BLACK, *Le Confraternite Italiane del Cinquecento*, Milano, 1992.; Gherardo ORTALLI, *Scuole e maestri tra Medioevo e Rinascimento: il caso veneziano*, Bologna, 1996.; Francesca ORTALLI, »Per salute delle anime e delli corpi«: *Scuole piccole a Venezia nel tardo Medioevo*, Venecija, 2001.; S. GRAMIGNA – A. PERISSA, *Scuole grandi e piccole a Venezia tra arte e storia: Confraternite di mestieri e devozione in sei itinerari*, Venecija, 2008.; Gianfranco LEVORATO (ur.), *Scuole a Venezia: Storia e attualità*, Venecija, 2008.

³ Prema nekim mišljenjima Bratovština S. Maria della Misericordia nastavak je bratovštine posvećene Blaženoj Djevici Mariji i sv. Franji, osnovane 1261. godine pri crkvi S. Maria Gloriosa dei Frari.

⁴ Bratovština je još dugi niz godina koristila staro zdanje za hospital, a naposljetku ga je – 1624. godine – za 6000 dukata prodala bratovštini tkalačkih majstora.

Bratovština S. Rocco imala je 44 kuće). O tome i danas svjedoče kameni natpisi SMV (Santa Maria Vergine) uklesani na kućama u raznim dijelovima grada, kao i reljefi s prikazom Blažene Djevice Marije.⁵

Staro sjedište Bratovštine Santa Maria della Misericordia

Novo sjedište Bratovštine Santa Maria della Misericordia (foto: Ruža Planinac)

Reljef s prikazom Gospe od Milosrđa u župi S. Giuliano (Merceria d'Orologio) u predjelu S. Marco (foto: Laura Dominis)

⁵ Primjerice, kameni natpis u župi S. Cassiano (predjel S. Polo) u Calle de Ca' Miani (kućni broj 1832), u župi S. Giacomo dell'Orio (predjel S. Croce) u Corte del'Anatomia (kućni broj 1046), reljef s prikazom Gospe u župi S. Giuliano (predjel S. Marco) u Merceria d'Orologio (kućni brojevi 215–216 i 222) i drugi. Usporedi: S. GRAMIGNA – A. PERISSA, *Scuole grandi e piccole a Venezia tra arte e storia*, str. 126.

Jedna od posebno važnih zadaća u radu Bratovštine bila je briga za siromahe i zatvorenike te su članovi Bratovštine, prema svojoj imovnoj moći, pridonosili novčanim sredstvima za siromašniju subraču. Bratovština je posjedovala i vlastiti hospital (u župi S. Marciliano, osnovan oko 1390. godine), namijenjen zbrinjavanju i skrbi svojih siromašnih članova.

Kada je riječ o društvenoj strukturi članstva Bratovštine, može se smatrati da je bila raznolika te da je obuhvaćala i plemiće, bogate građane, ali i srednji i siromašniji sloj stanovništva. Kroz povijest se ubrajala među najpriznatije i najprestižnije udruge, a u *zlatno doba* svoga postojanja (15.–16. st.) imala je i do 700 članova.⁶

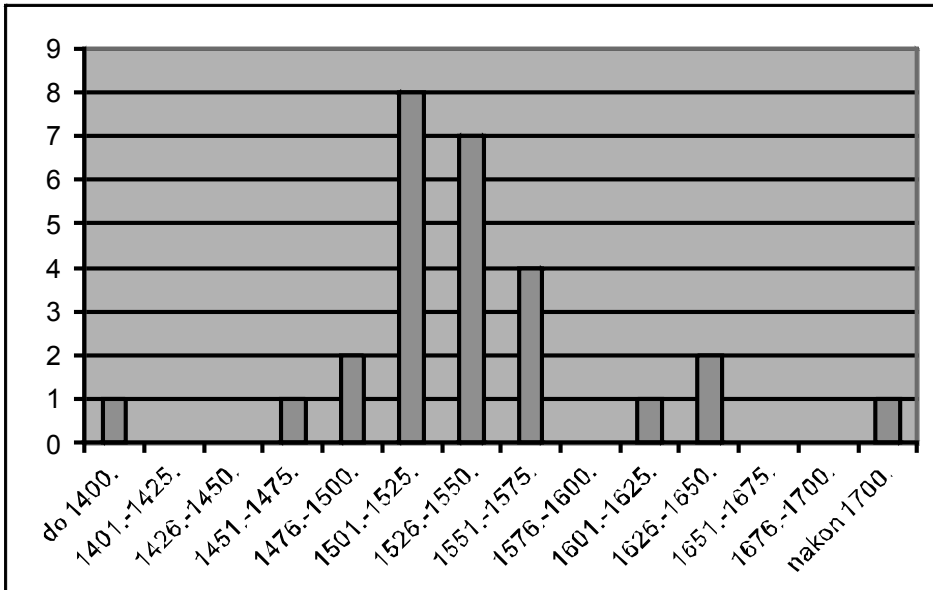
Svrha je ovoga rada predstaviti razne oblike povezanosti hrvatskih useljenika s crkvom i Bratovštinom S. Maria della Misericordia. Rad se temelji na raščlambi oporučnih spisa naših useljenika te – u manjoj mjeri – na podatcima iz mletačkih katastarsa 18. stoljeća. Sva navedena građa pohranjena je u središnjoj mletačkoj državnoj pismohrani (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV). U prvome dijelu rada zbirno će se ukazati na opće podatke koji se odnose na hrvatske useljenike koji u svojim spisima na različite načine bilježe crkvu i (ili) Bratovštinu *della Misericordia*. U tom dijelu rada razmotrit će se vremenski okvir istraživanja, podrijetlo useljenika, njihova zanimanja i gospodarske mogućnosti, mjesta njihova prebivanja u Mlecima, kao i način prilagodbe i uključenost u raznolike sastavnice tamošnjega društvenog i vjerskog života. U drugom dijelu rada predstaviti će se oblici povezanosti useljenika sa S. Maria della Misericordia. Ponajprije je riječ o odabiru mjesta pokopa u grobnicama spomenute crkve ili bratovštine, o sudjelovanju Bratovštine u posljednjem ispraćaju oporučitelja, o služenju misa zadušnica u tamošnjoj crkvi te o legatima koji se namjenjuju crkvi ili Bratovštini *della Misericordia*. Ti podatci žele osvijetliti još jednu u nizu sastavnica iz svakodnevnjega hrvatske zajednice u Mlecima te ukazati na njihovu integriranost i prinose u novoj sredini svoga prebivanja.

Opći podatci o Hrvatima koji u svojim oporukama bilježe crkvu i Bratovštinu S. Maria della Misericordia

Raspolažemo s oko 30-ak dokumenata (ponajprije oporuka) koji posvjedočuju razne oblike povezanosti hrvatskih useljenika s bičevalačkom Bratovštinom S. Maria della Misericordia odnosno s istoimenom opatijom i crkvom. Vremenski okvir unutar kojega se nalaze spomenuti spisi obuhvaća dugotrajno razdoblje od konca 14. stoljeća do četrdesetih godina 18. stoljeća (vidi: *Prilog 1*). Unutar toga uistinu impresivno dugoga razdoblja najučestalija zabilježba ustanove S. Maria della Misericordia u oporukama hrvatskih useljenika od po-

⁶ Giuseppe TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venecija, 1863. (pre-tisak: Venecija, 1990.), str. 417–418; Philip LONGWORTH, *The rise and fall of Venice*, London, 1974., str. 92, 103; Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trst, 1974., str. 402–403; R. MASCHIO, *nav. dj.*, str. 195; S. GRAMIGNA – A. PERISSA, *Scuole di arti mestieri e devozione a Venezia*, str. 125–127; B. PULLAN, *nav. dj.*; C. F. BLACK, *nav. dj.*, str. 75, 244, 307, 315; Guido ZUCCONI, *Venezia: guida all'architettura*, Venecija, 2001., str. 69; S. GRAMIGNA – A. PERISSA, *Scuole grandi e piccole a Venezia tra arte e storia*, str. 125–127.

četnih je godina 16. stoljeća do oko 1575. godine. U svim prethodnim razdobljima, kao i tijekom 17. i 18. stoljeća, riječ je uglavnom o pojedinačnim primjerima. Takva vremenska raspodjela spominjanja crkve, samostana i Bratovštine S. Maria della Misericordia očekivana je i logična jer se poklapa s razdobljem najučestalije zabilježenih hrvatskih migracija u Mletke. Nadalje, Bratovština S. Maria della Misericordia, upravo u posljednjim desetljećima 15. i početkom 16. stoljeća, napušta staro i podiže novo sjedište te – zahvaljujući brojnim donacijama i legatima – više nego ikada prije stječe znatnu novčanu imovinu i brojne nekretnine. Iako Hrvati nisu nikada bili izrazito brojni u toj mletačkoj *Scuola grande*, i oni su upravo tada – sukladno svojim gospodarskim mogućnostima – pridonosili njezinu radu i izrastanju u jednu od najmoćnijih tamošnjih bratimskih udruga.

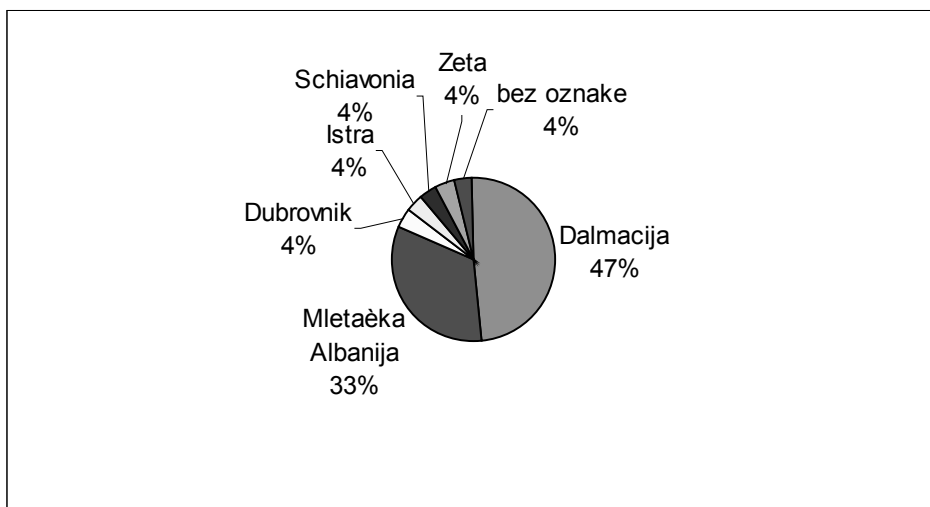

Prilog 1: Vremenski okvir spominjanja crkve i Bratovštine S. Maria della Misericordia u oporukama hrvatskih useljenika

Bratovština S. Maria della Misericordia ponajprije je bila namijenjena muškome članstvu. Otuda činjenica da je njezin spomen zabilježen isključivo u oporukama naših useljenika. Kada je, međutim, riječ o crkvi i samostanu istoga imena, u raznolikim oblicima povezanosti (pokop, služenje misa, legati) jednakim omjerom participira i muški i ženski dio hrvatske useljeničke zajednice.

Statistička raščlamba podrijetla naših useljenika koji u svojim oporučnim iskazima bilježe crkvu i Bratovštinu S. Maria della Misericordia zorno i nedvosmisleno odaje prevagu Dalmatinaca te useljenika zavičajem sa šireg područja Mletačke Albanije (*Albania Veneta*). Iz dalmatinskih obalno-otočnih komuna najzastupljeniji su negdašnji žitelji onodobne dalmatinske prijestolnice (Zadrani), nešto se izrazitije bilježe i Šibenčani, dok su našijenci iz

Krka, Raba, Nina, Trogira, Splita, Hvara i Korčule spomenuti samo u pojedinačnim primjerima. Kada je riječ o mletačkoj pokrajini Albaniji, prevagu imaju žitelji grada Bara, dok se drugi useljenici bilježe samo pojedinačno (Grbalj odnosno Župa, Kotor, Paštovići, Ulcinj). Naposljetku, komunikaciju sa Scuola grande della Misericordia te s tamošnjom crkvom imali su – ali u vrlo malom broju primjera – i useljenici iz Istre, Dubrovnika, Zete te neodređenoga hrvatskog područja nazvanog u mletačkim vrelima *Schiavonia* (vidi: *Prilog 2*).

Prilog 2: Podrijetlo hrvatskih useljenika u čijim se oporukama bilježe crkva i Bratovština S. Maria della Misericordia

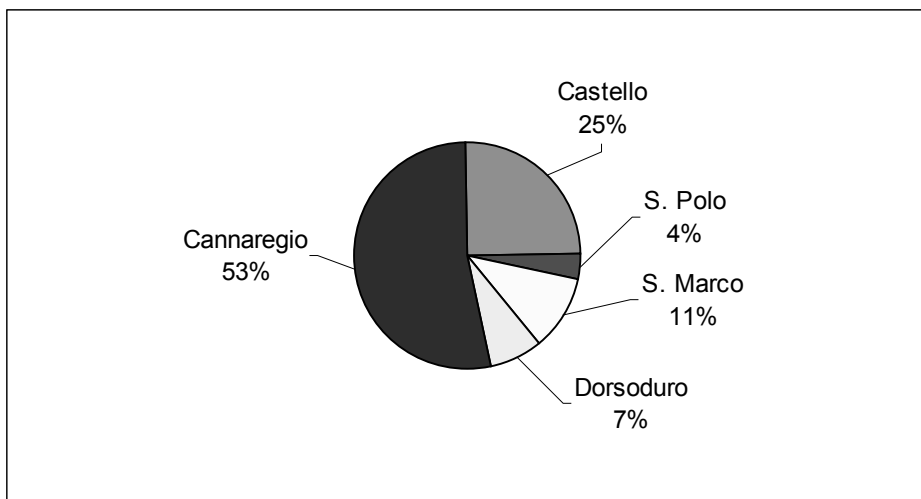
Indikativna je, ali ne i neočekivana, razdioba ove skupine useljenika s obzirom na mjesta njihova stanovanja unutar mletačkih gradskih predjela i župa. Naime, znano je da su hrvatski useljenici u Mlecima najučestalije naseljavali župe istočnoga gradskog predjela Castello – najfrekventniju zonu prebivanja raznih stranih nacionalnih skupina (Albanaca, Grka, Armenaca i drugih).⁷ U Castellu je udio Hrvata koji su predmet istraživanja ovog rada također zapažen,⁸ ali ne prelazi 25% od njihova ukupnoga broja, što je – u usporedbi sa zbirnim podacima za hrvatsku useljeničku skupinu – upola manji postotni omjer. Mnogo dominantniji postotak (53%) odnosi se na predjel Cannaregio, unutar kojega su smještene ustanove S. Maria della Misericordia, a učestalošću spominjanja prevladavaju župe u neposrednoj blizini samostanskog kompleksa i sjedišta Bratovštine (S. Maria Nuova, S. Marciliano).⁹ Kada je riječ o drugim dijelovima grada, opaža se nešto veći postotni udio

⁷ L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001., str. 107–111, 452–453.

⁸ Izrijekom se bilježe župe S. Pietro di Castello, S. Maria Formosa i S. Giovanni Nuovo.

⁹ U Cannaregiu se kao mjesta stanovanja te skupine useljenih Hrvata bilježe još i župe S. Marcuola, S. Canciano, S. Fosca i S. Gerolimo.

središnjega gradskog predjela S. Marco (11%: župe S. Angelo, S. Marco i S. Stefano), dok na druge dijelove grada otpadaju minimalni postotni iznosi (vidi: *Prilog 3*).¹⁰

Prilog 3: Mjesta stanovanja hrvatskih useljenika povezanih s crkvom i Bratovštinom S. Maria della Misericordia

Ovdje je potrebno napomenuti da, i bez obzira na pretežit postotni udio župa u Cannaregio, nemalu ulogu u održavanju veza s crkvom i Bratovštinom S. Maria della Misericordia imaju i useljenici koji su mjestom stanovanja raspršeni u raznim drugim predjelima i župama. Takvi pokazatelji bili su prisutni i pri raščlambi povezanosti Hrvata s drugim mletačkim velikim bratovštinama (npr. sa Scuola grande S. Marco i Scuola grande S. Rocco) te nam to kazuje o ugledu i moći takvih ustanova koje su u svoje članstvo primale mletačke žitelje iz svih dijelova grada. Jednako tako, navedeni pokazatelji posvjedočuju i o važnosti koju su samostan i crkva *della Misericordia* imali u vjerskom svakodnevlju i iskazivanju religioznosti onodobnih žitelja grada na lagunama.

U sklopu razmatranja mjesta stanovanja hrvatskih useljenika potrebno je posebno naglasiti i konkretnim primjerima izdvojiti one našijence koji su stanovali u kućama ili u hospitalu u vlasništvu Bratovštine ili opatije S. Maria della Misericordia. Tako, primjerice, Hvaranka Stana pokojnoga Nikole, po svim pokazateljima osoba starije životne dobi i bez vlastite obitelji, posljednje godine života provodi u hospitalu *del priorado della Misericordia*, dok je barski svećenik Sergije Turturosi svoju oporuku napisao kao stanovnik (nejasno je da li samo privremeni) pri opatiji S. Maria della Misericordia.¹¹ Dva su useljenika zabilježena

¹⁰ U predjelu Dorsoduro stanuje 7% naših useljenika povezanih s crkvom i Bratovštinom *della Misericordia* (župe S. Trovaso i S. Sebastiano), a u nešto udaljenijem predjelu S. Polo bilježimo samo jedan pojedinačni slučaj u tamošnjoj župi S. Tomà.

¹¹ ASV, Notarile testamenti (dalje: NT), b. 224., br. 1633., 11. III. 1622.; NT, b. 457., bez br., 17. IX. 1390.

kao najomprimci kuća koje su se nalazile u vlasništvu Bratovštine *della Misericordia*. To su imućni zetski poduzetnik Nikola Stjepanov¹² te – zabilježen u mletačkom katastru iz 1740. godine – Juraj Stipanović (nepoznato mjesto užeg zavičaja).¹³

Zanimanja hrvatskih useljenika povezanih s ustanovama S. Maria della Misericordia nisu u vrelima redovito navedena. Kod ženskoga dijela useljeničtva opažamo da je riječ o brakovima s tamošnjim obrtnicima, pomorcima ili sitnim trgovcima te je pretežito riječ o sitnoimućnome ili srednoimućnome sloju stanovništva. Kada je riječ o useljenicima, prevladavaju zanimanja koja su i inače bila češće zastupljena među pripadnicima naše zajednice u Mlecima (pomorci, barkarioli, trgovci, obrtnici; rjeđe svećenici i državni službenici). Raščlamba njihovih oporuka pokazuje da je riječ o srednoimućnom sloju useljeničtva, ponajprije neplemićima, zaposlenim u zanimanjima koja su tradicionalno razvijena u njihovoj domovini, a u Mlecima su oduvijek bila tražena i cijenjena. Nekoliko se useljenika izdvaja svojom znatnijom imovnom moći, razgranatijim poslovnim vezama i društvenim ugledom. U toj skupini useljenika to su, primjerice, već spomenuti barski svećenik Sergije Turturosi, vlasnik zemljišnih posjeda u domovini i na mletačkoj terrafermi te mecena brojnih barskih crkvenih ustanova,¹⁴ zatim poduzetnik, trgovac i jedan od najimućnijih Hrvata u prvoj polovini 16. stoljeća – Stjepan Tartaro iz Lješevića (Lešević na području Grblja),¹⁵ trgovci Nikola Stjepanov iz Zete i Luka Jurjev iz Raba te posjednik i novčarski poduzetnik Baron Jurjev iz Šibenika.¹⁶

Sveukupno promatrajući, može se držati da je skupina hrvatskih useljenika koju ovdje predstavljam pripadala (u odnosu na druge svoje sunarodnjake) imućnijem i uglednijem dijelu naše zajednice u Mlecima. Kada je, nadalje, riječ o njihovom svakodnevnom životu, obiteljskim i prijateljskim odnosima, opaža se izrazita podudarnost s ostalim dijelom useljeničtva. Neki od Hrvata čije dokumente razmatramo sklapali su brakove unutar svoje useljeničke skupine, njihovi prijatelji, poznanici i poslovni suradnici često su iste domovinske pripadnosti, a nisu rijetki niti primjeri u kojima se oporučitelji u iskazu svoje posljednje volje prisjećaju članova obitelji i crkvenih ustanova u zavičaju.

Naposlijetku, potrebno je naglasiti da je ova skupina useljenika u brojnim sastavnicama vrlo aktivno participirala u vjerskom životu Mletaka. Brojni su njihovi legati tamošnjim crkvama, samostanima, hospitalima i duhovnim osobama, česti su navodi kojima se netko od bližnjih upućuje na hodočasničko putovanje (u Asiz, Rim, Loreto i u druga odredišta), a njihov udio (kao aktivnih članova) zapaža se u radu niza mletačkih bratovština (od župnih i profesionalnih do nacionalne bratovštine sv. Jurja i Tripuna). Kako ćemo u sljedećim

¹² Nikola stanuje u kući koja se nalazila u župi S. Marciliano (ASV, NT, b. 542., br. 599., 3. IX. 1565.).

¹³ Juraj Stipanović stanuje u kući smještenoj u župi S. Pietro di Castello, u neposrednoj blizini mletačkog arsenala (Corte bassa dietro la Tana). Visina godišnjeg najma koji se isplaćuje predstavnicima Bratovštine S. Maria della Misericordia iznosi 12 dukata. Usporedi: ASV, Dieci Savi sopra alle decime in Rialto. Castastico di Venezia, estimo 1740, b. 435 (sestiere Castello), fasc. XII (S. Pietro di Castello), str. 27.

¹⁴ ASV, NT, b. 457., bez br., 17. IX. 1390.

¹⁵ O Stjepanu Tartaru vidi podrobnije: L. ČORALIĆ, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46, Zagreb – Zadar, 2004., str. 235–251.

¹⁶ ASV, NT, b. 542., br. 599., 3. IX. 1565.; NT, b. 507., br. 35., 17. II. 1573.; NT, b. 1068., br. 36., 24. VIII. 1637.

cjelinama konkretno vidjeti, Bratovština, samostan i crkva S. Maria della Misericordia u tom su kontekstu imali važnu ulogu.

Raščlamba oporučnih spisa

Jedan od najučestalijih oporučnih podataka hrvatskih useljenika koji se odnose na crkvu i Bratovštinu S. Maria della Misericordia jest izbor tamošnjih grobnica za mjesto pokopa. Kada je riječ o grobnicama unutar crkve, takav se navod obično iskazuje sažetom i tipiziranom formulacijom *sepelire alla Misericordia*. Tako, primjerice, Andrijana pokojnog Nikole *Sclavoni* i udovica svječara Martina, stanovnica predjela Castello, određuje da njezini zemni ostatci počivaju u grobnici *alla Misericordia*, gdje su pokopani i njezini roditelji.¹⁷ Nešto više podataka o pogrebu i ispraćaju bilježimo u oporuci Lucije, udovice Antuna Korčulanina, pomorca koji je za života služio na lađi mletačke ratnice mornarice. Njezina je želja *sepelire alla Misericordia in campo santo*, u grobnici u kojoj počiva i njezin preminuli sin Augustin. Oporučiteljica, nadalje, od izvršitelja svoje posljednje volje traži da njezino tijelo bude u habitu *pizzocare della Madonna* te da se godišnje služi sto misa zadušnica u više mletačkih crkava (S. Marcuola, S. Severo, S. Marciliano i dr.), među kojima izrijeком navodi i crkvu unutar koje će počivati njezini ostatci.¹⁸ Mjesto pokopa Lene iz Grblja, udovice mornara Florija, dominikanska je bazilika SS. Giovanni e Paulo (S. Zuanne Polo) odnosno grobnica Bratovštine S. Ursula. Mjestom stanovanja (župa S. Maria Nuova u Cannaregiu) blisko povezana s crkvom S. Maria della Misericordia, ta useljenica određuje da se u spomenutoj crkvi služi jedna misa za spas njezine duše.¹⁹

Brojniji su oporučitelji (redovito je riječ o muškarcima) koji za posljednje počivalište odabiru grobnicu koja pripada Scuoli grande S. Maria della Misericordia. Katkada se bratimska grobnica izrijeком veže uz istoimenu crkvu,²⁰ a najčešće je iskaz izrečen uz napomenu da je oporučitelj ujedno i član Bratovštine.²¹ Najčešći su, ipak, tipizirani i tek djelomično međusobno različiti navodi o pokopu u grobnici Bratovštine S. Maria della Misericordia, a u kojima je redovita napomena da je oporučitelj ujedno i njezin član. Tako, primjerice, barkariol Blaž Petrov iz Zadra, stanovnik župe S. Fosca u Cannaregiu, želi da njegovi posmrtni ostatci počivaju *in scola della Misericordia que illius scole sum*,²² a trgovac Bartol Dubrovčanin u jednom od prvih oporučnih navoda određuje da *corpus meum volo sepelire in archis Scolae battutorum S. Marie a Misericordia de qua scuola ego sum frater*.²³ Slične odredbe bilježimo i u oporukama Bernardina Zadrana (stanovnik predjela S. Polo)²⁴ i

¹⁷ ASV, NT, b. 1084., br. 47., 11. III. 1558.

¹⁸ ASV, NT, b. 42., br. 67., 20. VI. 1536.

¹⁹ ASV, NT, b. 777., br. 293., 23. V. 1519.

²⁰ *Iohannes condam Marci de Antivari de confinio S. Iohannis Novi: ... sepelire ad ecclesiam S. Maria della Misericordia in archis ipsius Schole cui dimitto dopieri 12* (ASV, NT, b. 530., br. 35., 13. VII. 1485.).

²¹ *Nicolaus condam Radi de Antibaro de confinio S. Cantiani: ... corpus sepelire apud ecclesiam S. Maria Misericordia in archis Schole in qua Schola ego sum* (ASV, NT, b. 408., br. 223., 26. IV. 1517.).

²² ASV, NT, b. 253., br. 7., 13. XII. 1517.

²³ ASV, NT, b. 42., br. 19., 2. VI. 1521.

²⁴ *... sepelire alla Misericordia in la archa della mia Schola* (ASV, NT, b. 653., br. 121., 2. VIII. 1538.).

Matije Bartolova iz Zadra, čuvara *del prison forte di S. Marco*.²⁵ U nekoliko oporuka navod o članstvu u Bratovštini S. Maria della Misericordia nije izrijekom naveden, ali je – samom činjenicom da je grobnica Bratovštine odabrana za mjesto pokopa – ta činjenica razvidna. Tako Ulcinjanin Petar zvan Bozalko, mornar i stanovnik predjela S. Marco, u sažeto sročenoj oporuci navodi želju da bude pokopan *in cimiterio Schole S. Maria della Misericordia*.²⁶ Članstvo u Bratovštini S. Maria della Misericordia nije izrekao niti Trogiraniin Matej Stjepanov, koji oporučno određuje da *cadauer meum sepeliri uolo et tumulari in archis fratrum Scola Misericordie*. Prema Matejevoj želji, ispraćaju će nazočiti članovi Bratovštine sa po 25 voštanica *ponderis librarum 2 pro quolibet*.²⁷

Hrvatski useljenici sahranjivani u grobnicama drugih crkava pokatkad su izrijekom tražili da njihovu posljednjem ispraćaju nazoči Bratovština *della Misericordia*, kojoj su, vjerojatno, za svoga života pripadali. Takav primjer bilježimo u oporučnom spisu krčkoga useljenika i barkariola Tome Jurjeva (stanovnik predjela Dorsoduro) koji izvršitelju (*commissario*) Jacopu Gussoniju prepušta da sam izabere mjesto njegova pokopa, ali uz obvezno nazočenje bratima *de la Misericordia*.²⁸ Mjesto pokopa imućnog Rabljanina Luke Jurjeva, brodovlasnika i trgovca drvom, bit će – prema njegovoj želji – crkva S. Gerolimo u Cannaregiu. Kao i u primjeru Tome iz Krka, i rapskoga će useljenika na vječni počinak otpratiti bratimi *della Scola della Misericordia*.²⁹

Legati crkvi, samostanu i Bratovštini S. Maria della Misericordia također su jedan od češćih oblika komunikacije hrvatskih useljenika s tom uglednome mletačkom crkvenom ustanovom. Također su i u uskoj vezi s imovnim statusom oporučitelja te nam ti podatci katkada otkrivaju i gospodarsko-društvene razlike među useljenicima.

Niz je legata koji su upućeni crkvi i samostanu S. Maria della Misericordia. Tako u kronološki najstarijoj oporuci (1390.), glavni akter koje je barski svećenik Sergije Turturosi (ujedno i stanovnik pri crkvi odnosno samostanu *della Misericordia*), bilježimo niz legata upućenih barskim i mletačkim crkvama, samostanima i duhovnim osobama te nam ti podatci odaju kako je riječ o vrlo imućnom (zemljoposjednik koji raspolaže i sa znatnijim novčanim kapitalom) i knjizi naklonjenom svećeniku (posjedovanje brevijara). Turturosi se posebno obazire na crkvu S. Maria della Misericordia te oporučno namjenjuje 12 dukata za izradbu kaleža koji će u spomenutoj crkvi služiti u svakodnevnom bogoslužju.³⁰ Novčani iznosi najčešći su oblik darivanja crkve i samostana S. Maria della Misericordia. Zadraniin Blaž Markov dariva im jedan dukat (*Dimitto monasterio S. Marie Misericordia*

²⁵ *Voglio che il corpo mio sia sepolto per la Schola della Misericordia della qual io sum fratello* (ASV, NT, b. 845., br. 219., 13. X. 1549.).

²⁶ ASV, NT, b. 786., br. 166., 4. XII. 1525.

²⁷ ASV, NT, b. 44., br. 279., 2. III. 1528.

²⁸ ASV, NT, b. 655., br. 650., 16. IV. 1555.

²⁹ ASV, NT, b. 507., br. 35., 17. II. 1573.

³⁰ ASV, NT, b. 457., bez br., 17. IX. 1390. O Turturosiju vidi detaljnije: L. ČORALIĆ, »Duhovne osobe iz grada Bara u Mlecima (XIV.–XVI. stoljeće)«, *Povijesni prilozi*, god. 24, br. 28, Zagreb, 2005., str. 60–62.

ducatum unum), koliko i Hvaranka Stana pokojnog Nikole (*Lasso un ducato alli reuerendi padri della Chiesa della Misericordia*).³¹

Spomenuto je kako se Stjepan Tartaro, zavičajem iz područja župe Grbalj, može držati jednim od najimućnijih hrvatskih useljenika u Mlecima u prvim desetljećima 16. stoljeća. U svojoj oporuci i kodicilima, koji se u najbitnijim dijelovima ne razlikuju, Tartaro obdaruje i niz mletačkih crkava, samostana, hospitala i bratovština, a za crkvu i samostan S. Maria della Misericordia namjenjuje 10 dukata.³² Znatnijim imetkom raspolaže i Marija pokojnog Petra Manzoniya, udovica trgovca svilom Augustina Botte iz Nina. Oporučiteljica raspolaže s vrlo velikim novčanim kapitalom (više od 600 dukata) i zemljišnim posjedom na mletačkom području, a njezin legat *alla Madonna della Misericordia* iznosi solidnih 20 dukata.³³ Suprotno od prethodna dva primjera, Šibenčanin Blaž može se ubrojiti u siromašnije useljenike. Njegove su darovnice rijetke i skromne, a one upućene *alla Misericordia* sastoje se od nekoliko Blaževih odjevnih predmeta.³⁴

Zanimljivo je spomenuti da se među raspoloživim spisima bilježi tek jedan primjer u kojem je zabilježeno darivanje Bratovštine S. Maria della Misericordia. Nalazimo ga u oporuci Splićanina Ivana Radova, mornara nastanjenog u Cannaregiu, a koji *altari S. Marie posito in ecclesia S. Maria Misericordia* dariva jedan dukat.³⁵

Naposljetku, u završnom dijelu razmatranja podataka koji se odnose na veze Hrvata s Bratovštinom S. Maria della Misericordia bilježimo neke dokumente koji nisu tipični za prethodni dio raščlambe. Prvi takav spis oporuka je šibenskog poduzetnika i novčara Barona Jurjeva u kojoj je zabilježen cijeli niz novčanih potraživanja od pojedinaca, ali i od crkvenih ustanova u Mlecima (opatija S. Giorgio Maggiore, hospital *dei Mendicanti* i dr.). U tom je kontekstu spomenuta i Bratovština S. Maria della Misericordia od koje – u ime godišnjeg najma koji nije dovoljno razjašnjen – Šibenčanin potražuje 20 dukata.³⁶

Zanimljiv je angažman Istranina Anzola Jakovljeva, barkariola zaposlenog na Muranu, a nastanjenog u Mlecima u predjelu S. Marco. Anzolo svoju oporuku piše pred odlazak na ratnu galiju vojnog zapovjednika Giovanniya Vitturija (*zeneral del mar*), a čini se da je izabran i plaćen (kao *homo da remo*) kao predstavnik u ime Bratovštine della Misericordia. Taj nam podatak posvjedočuje da su u vrijeme mletačkih ratova galije popunjavali i pripadnici mletačkih bratovština, osobito onih uglednijih i brojnijih članstvom. Anzolo je na to opasno putovanje možda upućen na osnovi ždrijebanja provedenog među članovima

³¹ ASV, NT, b. 408., br. 42., 22. III. 1500.; NT, b. 224., br. 1633., 11. III. 1622.

³² ASV, NT, b. 879., br. 311., 28. IV. 1505.; NT, b. 742., br. 58., 18. VII. 1513.; NT, b. 968., br. 442., 15. VIII. 1519. Usporedi i: L. ČORALIĆ, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću«, str. 244.

³³ ASV, NT, b. 405., br. 773., 19. XII. 1646.

³⁴ *Item lasso alla Misericordia per uno de calze et un zupon de mosto veler. Item para tre de calze per l'anima mea et una gonella de griso* (ASV, NT, b. 530., br. 13., 23. IV. 1474.).

³⁵ ASV, NT, b. 959., br. 330., 28. VII. 1508.

³⁶ ASV, NT, b. 1068., br. 36., 24. VIII. 1637.

Bratovštine, ali je jednako tako moguće i da je riječ o zamjenskom služenju na galiji (uz novčanu nadoknadu).³⁷

Zaključak

Opatija i Bratovština S. Maria della Misericordia u predjelu Cannaregio stoljećima su imale usporedan i blizak povijesni razvoj, a svojim su se ugledom ubrajale među najprestižnije crkvene ustanove u gradu svetoga Marka.

Nastavljajući se na prethodna istraživanja vjerskog života pripadnika hrvatske zajednice u Mlecima od kasnoga srednjeg vijeka do skončanja Serenissime, u ovom su radu sažeto predstavljeni oblici povezanosti Hrvata s crkvom, samostanom i Bratovštinom S. Maria della Misericordia.

Na osnovi oporučnih spisa useljenika (Dalmatinaca, Bokelja te u manjem broju i Istrana, Dubrovčana i dr.) raščlambom se ukazuje na njihovu uključenost u Bratovštinu S. Maria della Misericordia te na njihove veze s istoimenom crkvom. Brojni su Hrvati, vidljivo je iz oporuka, za svoje posljednje počivalište odabirali grobnicu crkve *della Misericordia* ili grobnicu Bratovštine, kojoj su i sami za života pripadali, a sukladno imovnim mogućnostima obdarivali su ih dijelom svoje pokretne imovine ili novčanim legatima. Neki od tih useljenika, mahom oni siromašnjega materijalnog stanja i bez bližih članova obitelji, posljednje su godine života provodili kao štićenici hospitala ili korisnici kuća u vlasništvu crkve ili Bratovštine S. Maria della Misericordia.

Odnos useljenih Hrvata prema toj mletačkoj ustanovi nije se razlikovao od odnosa drugih onodobnih žitelja Mletaka. Brzo se prilagođavajući novoj sredini, koja je u mnogo čemu nalikovala njihovoj zavičajnoj, našijenci su se brzo integrirali te naposljetku i asimilirali u novo životno okružje. Svojim su sudjelovanjem u društvenom i vjerskom životu Mletaka pridonosili bogatstvu, raznolikosti i živosti svakodnevlja u »Gradu koji se nazivao Babilonijom« te su stoga bili jedna od vrlo cijenjenih i poštovanih useljeničkih nacionalnih zajednica. Njihov odnos sa S. Maria della Misericordia – iako je riječ o tek jednom od fragmenata iz prebogatog mozaika društvenog i vjerskog života našega useljeničtva – zoran je i dokumentiran dokaz koji govori u prilog tome.

³⁷ ASV, NT, b. 412., br. 23., 1. VII. 1537.

Summary

*CROATIAN IMMIGRANTS AND THEIR RELATIONS WITH THE VENETIAN CHURCH
AND FRATERNITY SANTA MARIA DELLA MISERICORDIA
(ACCORDING TO THE PRESERVED TESTAMENTS)*

Abbey, church and fraternity (Scuola grande) of Santa Maria della Misericordia during the centuries were one of the most important religious institutions in Venice. In this contribution author has tried to reveal – on the basis of the archival sources from the Archivio di Stato di Venezia (mostly from the archival fond Notarile testamenti) – various relations and connections between the Croatian immigrants and the afore mentioned institutions della Misericordia. Author also tried to embrace quite a large period from the late fourteenth century up to the 40s of the eighteenth century. Still, the emphasis is put on the sixteenth century, which was a period when the immigration from the Croatia to Venice was the most intense. In the first part of the article author delivers common information about the Croatian immigrants who had relations with the church and fraternity of S. Maria della Misericordia (origin of the immigrants, their professions and economic possibilities, place of dwelling in the Venetian districts and parishes, etc.). The second part of the article analyzes the data from the testamentary writings of Croatian immigrants which reveals their direct relationship with previously mentioned religious institutions (the place of burial, serving Masses, participation of the fraternity of S. Maria della Misericordia at the funeral of the deceased, their involvement in the fraternity, etc.).

KEY WORDS: *Venice, Venetian Republic, Croatian trans Adriatic migration, church and fraternity of S. Maria della Misericordia, ecclesiastical history, social history, late middle ages, early modern period.*